

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝ/ΜΙΟ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Π. ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ - ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΤΣΟΤΣΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ

**ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ**

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ

Τμήμα Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

Επιμέλεια Συλλογικού Τόμου

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Π. ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ – ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΤΣΟΤΣΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΤΑΜΟΥΛΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2012

Πρώτη Έκδοση: Θεσσαλονίκη 2012

ISBN 978-960-9533-27-0

© ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΤΑΜΟΥΛΗ 2012

Π. Π. Γερμανού 38 - Ι. Μιχαήλ 2 - Θεσσαλονίκη 54622
2310264748 - 6946461460
anstamoulis@hotmail.com

Η μερική ή ολική ανατύπωση είτε η καθ' οιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγή του βιβλίου, καθώς και η φωτοτύπηση τμήματος ή ολόκληρου του βιβλίου, χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη, τιμωρείται από το νόμο.

Διευρυμένη ομάδα Επιμελητών Συλλογικού Τόμου:

- Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, Ομότιμος Καθηγητής Τμήματος Αρχιτεκτόνων, Πολυτεχνική Σχολή Α.Π.Θ.
- Δημήτρης Π. Δρακούλης, Δρ Αρχιτέκτων – Πολεοδόμος, Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Α.Π.Θ.
- Γεώργιος Γ. Σιδηρόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- Γεώργιος Π. Τσότσος, Δρ Τοπογράφος Μηχανικός, Σχολικός Σύμβουλος Δ/θμιας Εκπ/σης

Εικόνα Εξωφύλλου:

Απόσπασμα από το χάρτη του Adrien Hubert Brué, *Carte générale de l' Europe en 1789. Atlas universel de géographie physique, politique, ancienne & moderne*, Paris 1826

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ - ΔΗΜΗΤΡΗΣ Π. ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ - Φ. ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Ιστορικές γεωγραφίες: Υλικές διαδικασίες και δυναμική της σημείωσης 3

ΑΡΧΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΜΙΧΑΗΛ Σ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ

Αποικισμός, επέκταση και κέντρο βάρους του Ελληνισμού από την Αρχαιότητα ως το τέλος της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Οι Έλληνες της Απώτερης Ανατολής 27

ΗΛΙΑΣ Κ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τα 'Υγρά Κέλευθα' και η αποικιακή πολιτική των Ελλήνων στον Εύξεινο Πόντο κατά τους αρχαϊκούς χρόνους 35

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Άστυ και Χώρα στην Αττική από την Κλασική στην Ύστερη Ρωμαϊκή Εποχή 47

ΜΑΡΙΑ ΓΚΙΡΤΖΗ

Μελετώντας μέσα από τις πηγές πτυχές της Ιστορικής Τοπογραφίας της Μακεδονίας κατά την Αρχαιότητα: Κριτήρια ίδρυσης και κατανομής «θέσεων» στο χάρτη και δρόμοι επικοινωνίας 67

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Π. ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ

Η ιστορικο-γεωγραφική διάσταση της Μακεδονίας κατά την Ύστερη Αρχαιότητα: Διοικητικοί και χωρικοί μετασχηματισμοί 79

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΛΠΑΚΗΣ

Δράσεις αποκατάστασης του ιστορικού τοπίου σε επιλεγμένες θέσεις της αρχαίας Ηπείρου: Ένα παράδειγμα Εφαρμοσμένης Ιστορικής Γεωγραφίας 107

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Γ. ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ο μοναχισμός ως πολιτισμική λεωφόρος του ελληνικού πολιτισμού προς την αιθιοπική κοινωνία του 3ου - 6ου αιώνα 133

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ

Από το Άγιον Όρος στα Μετέωρα: Μετακένωση του Ησυχασμού και Βυζαντινή πολιτική συγκυρία (14ος αι.) (η προσφορά του Αθανασίου του Μετεωρίτη) 151

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Αναγεννησιακές αστικές επιδράσεις στους νησιωτικούς οικισμούς του Ιονίου και του Κρητικού Πελάγους κατά τη Βενετοκρατία (αρχές 13ου-17ος αι.)	171
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΙΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ Κοινότητα και χώρος στο Αιγαίο: Η περίπτωση των μαστιχοχωρίων Χίου κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας	197
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ Η παρουσία των Δερβίσηδων στη Θεσσαλία κατά την Οθωμανική περίοδο και η συμβολή τους στο μετασχηματισμό του αστικού και αγροτικού χώρου	221
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΤΣΟΤΣΟΣ Συμβολή στην έρευνα της σχέσης οικιστικού και συγκοινωνιακού δικτύου: η περίπτωση της Δυτικής Μακεδονίας κατά τον 17ο – 18ο αιώνα	239
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΪΤΑΣ Η γεωγραφική - χαρτογραφική τεκμηρίωση του Μοριά από τη γαλλική Επιστημονική Αποστολή, 1828-1832	263
ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
ΕΛΕΝΗ Γ. ΓΑΒΡΑ Εμπορικοί Σταθμοί των Ελλήνων στη Ρουμανία. Καταγραφή του οικιστικού μνημειακού αποθέματος του Μείζονος Ελληνισμού	295
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΡΤΟΣ Ιδεολογία και σχεδιασμός στο βορειοελλαδικό χώρο, στα 1920	315
ΣΠΥΡΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ Η συμβολή του Παναγιώτη Ποταγού στην εξερεύνηση της κεντρικής Αφρικής (1876 - 1877)	333
ΓΙΩΡΓΙΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ Εγκλεισμός προσφύγων στο Δρομοκαΐτειο Ψυχιατρείο: ένας «καθρέφτης» του κοινωνικού χώρου στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1920	343
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ 25 χρόνια ιστορικο-γεωγραφικών εκπαιδευτικών ταξιδιών στη Μικρά Ασία: συμβολή στο πρόγραμμα κατάρτισης των φοιτητών του Α.Π.Θ. στη γνώση του Βυζαντινού πολιτισμού	359

Η παρουσία των Δερβίσηδων στη Θεσσαλία κατά την Οθωμανική περίοδο και η συμβολή τους στο μετασχηματισμό του αστικού και αγροτικού χώρου

Γρηγόρης Στουρνάρας

*Αρχαιολόγος, Δρ Πολεοδομίας - Χωροταξίας ΕΜΠ,
American School of Classical Studies at Athens -
W. Coulson & T. Cross Aegean Exchange Program
grstournaras@yahoo.gr*

Gregory Stournaras

The presence of the Dervishes in Thessaly during the Ottoman Period and their contribution in the transformation of urban and rural space

The presence of the dervish orders in the Balkans is directly associated with the participation of the dervishes in the Ottoman expeditions and their relation to the janissaries. The provincial governors supported them by many means (tax privileges, land for erecting tekkes) and contributed to the development of complicated relationships based on mutual recognition and interests.

After the capture of the town of Larisa at the end of the 14th-beginning of the 15th century, Thessaly comprised a peripheral semiautonomous region (Uç) at the borders of the Ottoman Empire. The dervish orders played an important role in the attempt of the new leaders to incorporate as soon as possible all regions, both urban (Tirhala / Trikala, Yenişehir / Larissa) and rural, into the same authority.

In this presentation the preliminary results of my research in progress will be presented, dealing with the contribution of dervishes to the consolidation of the Ottoman authority in Thessaly and the evolving landscape. Taking into consideration the archival evidence and the preserved monuments, I am focusing on the dynamic role the dervish orders played in the emergence of the Ottoman and Islamic character of the Thessalian towns and the countryside through the operation of tekkes.

It will be argued that the erection of tekkes in the urban centers and across the major road network was directly associated with the involvement of the dervishes in the control and circulation of various products in the local markets. In addition, the spatial distribution of the settlements, where dervishes are recorded as settlers, indicates their active involvement in the installation and integration of new populations in Thessaly.

Η παρούσα ανακοίνωση συμπυκνώνει ορισμένους προβληματισμούς που σχετίζονται με τον ιστορικό χώρο και τον μετασχηματισμό του στην περίοδο της οθωμανικής περιόδου ανιχνεύοντας την παρουσία των Δερβίσηδων στο θεσσαλικό χώρο.¹

Οι Δερβίσηδες ως φορείς και εκφραστές του ισλαμικού μυστικισμού έχουν αποτελέσει αντικείμενο πολλών μελετών και διαφορετικών προσεγγίσεων, οι οποίες αναδεικνύουν τον πολλαπλό ρόλο τους καθώς ανέπτυξαν πολύπλοκες σχέσεις με την κεντρική εξουσία στη βάση αμοιβαίας αναγνώρισης και συμφερόντων υπερβαίνοντας την όποια μονοσήμαντη θρησκευτική ταυτότητα θα μπορούσε να τους αποδοθεί. Οι Οθωμανοί κυρίαρχοι ενθάρρυναν τις δραστηριότητες των Δερβίσηδων και ενίσχυαν την ίδρυση τεκκέδων στις πρόσφατα κατακτημένες περιοχές, παρέχοντας εκτάσεις γης, φορολογικά προνόμια στο πλαίσιο της αγαθοεργούς δραστηριότητάς τους και της λειτουργίας διάφορων ευαγών ιδρυμάτων. Η παρουσία των Δερβίσηδων έχει αναγνωριστεί ως ένας από τους κύριους παράγοντες που διευκόλυνε την εξάπλωση του Ισλάμ, τόσο στην ορθόδοξη, όσο και ετερόδοξη εκδοχή του στα Βαλκάνια (Barkan 1942: 279-386, Ocak 1981: 31-42, Vryonis 1971, Öngören 2002: 47-73, Minkov 2004).

¹ Παρουσιάζονται συνοπτικά τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιήσα στο American Research Institute στην Κωνσταντινούπολη με την υποστήριξη του προγράμματος "W. Coulson & T. Cross Aegean Exchange Program 2009-2010" της Αμερικάνικης Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα. Θα ήθελα και από εδώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον διευθυντή Dr Antony Greenwood και το προσωπικό του ARIT για τη φιλοξενία. Επίσης, θερμές ευχαριστίες στην καθ. Amy Singer (Tel Aviv University) και την Dr. Gülçin Tunali-Koc (Ruhr-Universität Bochum).

Με βάση *αγιογραφικά* κείμενα, τα οποία αναφέρονται σε βίους Δερβίσηδων (Noyan 1999, Güzel 1999, Yildirim 2001, 2009, Şahin 2010), στο 15^ο αι., απεικονίζονται ως πολεμιστές (γαζήδες) στο πλαίσιο του ιερού πολέμου. Τα ορθόδοξα τάγματα δεν συμμετείχαν στις «ιεραποστολικές» δραστηριότητες σε αντίθεση με το τάγμα των Μπεκτασήδων (Birge 1937: 51-53, Ocak 1981: 36, Mélikoff 1999: 279-284). Παρά την έντονη αντίδραση του επίσημου ιερατείου απέναντι στους σιίτες Δερβίσηδες, αρκετοί στρατιωτικοί αξιωματούχοι, ήταν φορείς των μυστικιστικών ιδεών ή φιλικά προσκείμενοι και γιαυτόν το λόγο συχνά καλούσαν κάποιον σείχη (şeyh) να ευλογήσει και να συμμετέχει στις εκστρατείες τους. Οργανωμένοι σε τάγματα (tarikats) με χαρακτηριστικό την μυστικιστική ερμηνεία του Ισλάμ, ενσωμάτωσαν συγκρητιστικές τάσεις, διαφορετικές θρησκευτικές ταυτότητες και αντιλήψεις προάγοντας την επαφή με τον ισλαμικό πολιτισμό συνολικά, την νομιμοποίηση της οθωμανικής εξουσίας και την ενσωμάτωση στις δομές του οθωμανικού σχηματισμού ειδικότερα (Karata Mustafa 1994). Μέσα από την ιεραποστολή και το κήρυγμα εμφανίζονται ως οικιστές, αλλά προφανώς με την έννοια ότι βοηθούσαν στην εγκατάσταση των νεοαφιχθέντων πληθυσμών, τη θεσμική προσαρμογή και ένταξη τους στις δομές και λειτουργίες της οθωμανικής κρατικής μηχανής. Οι επαρχιακοί διοικητές ενίσχυαν παντοιοτρόπως με φορολογικά προνόμια και εκτάσεις γης την ίδρυση και λειτουργία των τεκκέδων, οι οποίοι εκτός από θρησκευτικά κέντρα λειτουργούσαν επιπλέον ως φυλάκια, ξενώνες, κέντρα επισιτισμού (Faroqhi 1976: 183-208, 1986: 78). Οι επικεφαλής των Δερβίσηδων αναδεικνύονταν σε σεβασμιές θρησκευτικές και συχνά ηγεμονικές

πολιτικές προσωπικότητες για τις τοπικές κοινωνίες.

Κέντρο και σημείο αναφοράς των δραστηριοτήτων για τους Δερβίσηδες, ήταν μια σειρά από εγκαθιδρύματα, τα οποία αποτελούν μια ιδιόμορφη κατηγορία στην ισλαμική αρχιτεκτονική, καθώς περιλαμβάνει διάφορες υποκατηγορίες (khanqah, zawiya, dar al-sulaha, imaret, κ. ά.) με αλληλοεπικαλυπτόμενες συχνά λειτουργίες (Wolper 2003: 4).

Ο Η. Lowry (2003: 72-78, 2007: 69-79) επισημαίνει ότι η πορεία των οθωμανικών κατακτήσεων για 150 χρόνια διαγράφεται παρακολουθώντας την πορεία ίδρυσης των τεκκέδων και των ιμαρέτ. Μολονότι η παρουσία και εγκατάσταση των Δερβίσηδων, η ίδρυση και η λειτουργία των τεκκέδων αποτελούν σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση της εδραίωσης της οθωμανικής κυριαρχίας, της διαμόρφωσης και του μετασχηματισμού του αστικού και αγροτικού χώρου, εκλείπουν αντίστοιχες μελέτες ιδιαίτερα για τον ελλαδικό χώρο.

Οι πρώτοι τεκκέδες, οι οποίοι ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στην Μ. Ασία (β' μισό του 13^{ου} – β' μισό του 14^{ου} αι.), σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον πληθυσμιακών μετακινήσεων και διαμόρφωσης του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού, σύντομα αναδείχθηκαν σε σημαντικά προσκυνηματικά κέντρα προσελκύνοντας προσκυνητές και συμβάλλοντας στην ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων. (Wolper 2003, Lowry 2003: 72-78, 2007: 69-79). Η χωροθέτηση και η ανέγερση τεκκέδων εντάχθηκε πλήρως στο πλαίσιο νέων οικοδομικών προγραμμάτων συμβάλλοντας στη διαμόρφωση του οθωμανικού χαρακτήρα των οικιστικών συνόλων. Χαρακτηριστικά, στις πόλεις Sivas (Σεβάστεια), Tokat (Ευδοκιάδα) και Amasya (Αμάσεια) χτίστηκαν αυτή την περίοδο 15 τεκκέδες που εξελίχθηκαν σε σημαντικά κέντρα υποδοχής / εγκατάστασης μεταναστών και εμπορίου

προς την Κ. Ασία και την Περσία (Wolper 2003: 60-71). Στη λειτουργία των τεκκέδων ενσωματώθηκαν διαφορετικοί τύποι εξουσίας (θρησκευτική, πολιτική) καθιστώντας τους κέντρα προβολής και διάδοσης του Ισλάμ και παράλληλα πυρήνες συγκρότησης κοινοτήτων γύρω από χαρισματικές προσωπικότητες. Οι νέοι κυρίαρχοι τους ενίσχυσαν με οικονομικά και φορολογικά προνόμια, καθώς αποτελούσαν κέντρα προβολής των νέων και νόμιμων κυρίαρχων. Ο ιδιαίτερα ευέλικτος τρόπος λειτουργίας τους και η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών μέσω της άσκησης φιλανθρωπίας σε μουσουλμάνους και μη (συσσίτια, δανεισμός χρημάτων), συνέβαλε διαδραστικά στη δημιουργία ενός δικτύου ιδιαίτερων σχέσεων μεταξύ ιδρυτών / δωρητών και ευεργετούμενων.

Τα γνωστότερα τάγματα που εμφανίστηκαν στα Βαλκάνια, οι Μεβλεβήδες και οι Μπεκτασήδες, τοποθετούν την ίδρυσή τους στον 13^ο αι., αλλά αναπτύχθηκαν πλήρως και οργανωμένα μόλις τον 15^ο. Η πρώτη κοινότητα Δερβίσηδων στα Βαλκάνια συγκροτείται το 1263 στη Δοβρουτσά από τον Sari Saltuk, ακόλουθου του Hacı Bektaş (Leiser 1997, Porovic 1996: 98, Ocak 2002).

Η οριστική εγκατάσταση των Δερβίσηδων στη Θεσσαλία είναι δύσκολο να χρονολογηθεί με ασφάλεια, όπως και η αρχική εμφάνισή τους. Πιθανόν οι πρώτοι Δερβίσηδες εισήλθαν στο θεσσαλικό χώρο το 1336-7 ακολουθώντας τα στρατεύματα του εμίρη Umur από το Αϊδίνι κατά τη διάρκεια των βυζαντινών εμφυλίων διαμαχών (1321-1354). Η διείσδυση και εγκατάσταση των Δερβίσηδων συνδέεται πιο πιθανά και άμεσα με τις κατακτητικές δραστηριότητες του Hacı Evrenos (1358-1417), ο οποίος εισέβαλλε με τα στρατεύματα του στη Λάρισα το 1386/7. Ο κύριος όγκος των Δερβίσηδων πιθανόν όμως να εγκαταστάθηκε στο θεσσαλικό χώρο με τις μετακινήσεις πληθυσμών επί Βα-

γιαζήτ Α' (1389-1402) και Μουράτ Β' (1421-1454).

Η κατάκτηση της Θεσσαλίας πραγματοποιήθηκε σε τρεις φάσεις: c. 1386/87, 1392/3 – 1396/7, 1414-1423 (Σαββίδης 1995:59-60) και αφορούσε μια ακριτική ημιαυτόνομη περιοχή, η οποία υπάχθηκε στο «σύστημα των άκρων» (υς). Βασικό χαρακτηριστικό ήταν πως η υς περιοχή θεωρούνταν προσωρινή κατάκτηση προϋποθέτοντας ότι οι όμορες περιοχές έπρεπε σύντομα να τεθούν υπό τον έλεγχο των νέων κυρίαρχων (İnalçik, 1954: 105, 121-122). Στα Βαλκάνια, κάθε νέος ακρίτας κυρίαρχος (υς emīr), -οι οποίοι άνηκαν στις οικογένειες των Evrenosoğulları, Mihaloğulları, Malkoçoğulları και Turahanoğulları- με τους υποτελείς αξιωματούχους (υς beyler) του ήταν σχετικά πιο ανεξάρτητος συγκριτικά με όσους ήταν κοντά στην κεντρική εξουσία και είχαν θέση ανάμεσα στους σουλτάνους ανάλογη με αυτή του Osman Gâzi, (İnalçik 1973: 104-105). Με πλήρη δικαιοδοσία, πολιτική, διοικητική και φορολογική, διέθεσαν χρόνο και χρήμα για να δημιουργήσουν βασικές υποδομές για το μέλλον, καθώς με την είσοδό τους στα Βαλκάνια θεώρησαν την εγκατάστασή τους ως μόνιμη (Lowry 2008: 47). Επιπλέον, αναγνωρίζοντας τη σημασία της ύπαρξης και λειτουργίας των τεκκέδων τους ενίσχυσαν με γενναίες χορηγίες και αφιερώσεις. Αντίστοιχο με το οικονομικό πρόγραμμα του Evrenos στη Θράκη και τη Μακεδονία, αλλά σε μικρότερη κλίμακα, υλοποίησαν στη Θεσσαλία ο Turahan και οι απόγονοί του Ömer και Hasan (Babinger 2000: 670-672).

Οι διαδικασίες συγκρότησης «νέων» οικισμών, όπως και η ενσωμάτωση των προϋπαρχόντων οικισμών, σχετίζεται άμεσα με τις βασικές δομές του οθωμανικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού αυτή τη περίοδο και το γαιοκτητικό καθεστώς (κρατική γη, τιμαριωτικό σύ-

στημα, θεσμός του βακουφιού), ενώ η μονιμότητα ενός οικισμού αποδεικνυόταν εξαιρετικά με την ύπαρξη τάφου ενός μάρτυρα ή αγίου της πίστης (İnalçik 1994: 173-4). Η οριοθέτηση των οικισμών βασιζόταν σε φυσικά γεωμορφολογικά σημεία, την παραγωγική ζώνη (αρόσιμες γαίες, βοσκότοποι) και αξιόπιστες μαρτυρίες εγκρίτων κατοίκων, όπως διαφαίνεται στις πηγές (ιεροδικαστικές αποφάσεις για την επίλυση συνοριακών διαφορών μεταξύ οικισμών).

Για τους Δερβίσηδες στη Θεσσαλία σημαντικά στοιχεία παρέχουν διάφορες αρχαιακές πηγές: η Απογραφή του 1454/5 (Beldiceanu 1983, Delilbaşı & Arıkan 2001²), τα Αφιερωτήρια Έγγραφα (Vakıfname) του Turahan και των γιων του που καλύπτουν τη περίοδο 1446-1531 (Γουλούλης 2000: 19-27, Γουλούλης 2003³), και οι Ιεροδικαστικοί Κώδικες που αναφέρονται στον 17^ο αι. (Σαλακίδης 2004⁴, Καμπουρίδης 2009⁵). Παρόλη την ιδιομορφία των πηγών, διαγράφεται μια αξιοσημείωτη παρουσία των Δερβίσηδων στον αστικό και αγροτικό χώρο.

Με βάση όμως τις προαναφερόμενες γραπτές πηγές είναι δύσκολο να αναδειχθούν οι Δερβίσηδες ως οικήτορες στο θεσσαλικό χώρο, καθώς η πλειοψηφία των οικισμών στην Απογραφή του 1454/5 προϋπήρχε της οθωμανικής κατάκτησης. Οι Δερβίσηδες απουσιάζουν από οικισμούς υπαγόμενους σε τιμάρια που αναφέρονται ως «παλιά» (kadimî) και είχαν αποδοθεί από τον Evrenos σε συγγενείς και αξιωματούχους του.⁶ Επίσης, δεν εντοπίζονται στους οικισμούς των Γιουρούκων, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν κυρίως στην νοτιοανατολική

² Στο εξής «MM 10».

³ Στο εξής «Αφιερωτήρια».

⁴ Στο εξής «Έγγραφο».

⁵ Στο εξής «IK» (Ιεροδικαστικός Κώδικας).

⁶ MM10, φ. 264v, 314r, 323r, 323v, 375r, 376 r, 353 r.

περιοχή της Λάρισας.⁷ Οι Δερβίσηδες είναι εγκατεστημένοι σε 18 οικισμούς, (σε σύνολο 531 οικισμών) και θα πρέπει να συνυπολογισθεί το γεγονός πως από τα 193 τιμάρια που αναφέρονται τα 22 είχαν μεικτό πληθυσμό (Μουσουλμάνους και Χριστιανούς) και μόλις 2 αμιγή μουσουλμανικό πληθυσμό.⁸ (Χάρτης 1, Πίνακας 1). Με αυτά τα δεδομένα διαφαίνεται πως οι Δερβίσηδες εγκαθίστανται, όταν πλέον έχει παγιωθεί η οθωμανική κυριαρχία, σε πεδινούς οικισμούς με αμιγείς μουσουλμανικούς πληθυσμούς στη νότια και νοτιοδυτική Θεσσαλία. Οι ακριβείς, όμως, λόγοι για τους οποίους επέλεξαν να εγκατασταθούν σε αυτό μόνο το τμήμα παραμένουν αδιευκρίνιστοι.

Καταγράφονται, ωστόσο, οικογένειες Δερβίσηδων σε οικισμούς με μικτό πληθυσμό σε δυο μόνο περιπτώσεις:

A. στο Fenâr (σημ. Φανάρι), όπου υπήρχαν 2 μουσουλμανικές κοινότητες (cemâ'at) (Mehmed Bey, Hacı Bey) και 4 χριστιανικοί μαχαλάδες (mahalle): Ayo Todori, Sotire, Mirovil, Pazar.⁹ Στη συνοικία του Hacı Bey διέμεναν 5 οικογένειες Δερβίσηδων (ενώ συνολικά απογράφονται 18 οικογένειες και 1 χήρα).

B. στο Kiravanid (σημ. Λοξάδα) σε ένα σχετικά μικρό οικισμό, ο οποίος προϋπήρχε με το όνομα Λυκουσάδα (Hild 1976: 208) με 9 χριστιανικές οικογένειες και 18 μουσουλμανικές, από τις οποίες οι 4 άνηκαν σε Δερβίσηδες.¹⁰

Το Φανάρι, ένας σημαντικός οικισμός ήδη από τα προηγούμενα χρόνια (Hild 1976: 237-238), ήταν η έδρα του ομώνυμου Βιλαετιού στο σαντζάκι των Τρικάλων και βρισκόταν σε κομβικό σημείο του οδικού δικτύου από τα Τρίκαλα

προς το νότο. Επιπλέον, υπήρχαν αρκετές ευνοϊκές προϋποθέσεις για να προσελκύσουν την εγκατάσταση Δερβίσηδων: η περιοχή ήταν κτήση του τουραχανίδη Ahmed Bey και εκεί βρισκόταν το ευσεβές κληροδότημα του Burack, γιου του Evrenos. Επιπλέον, ο E. Çelebi αναφέρει την ύπαρξη τεκκέ εξωτερικά από το κάστρο του Φαναρίου και δυο προσκυνήματα προς τιμήν των Hüssam Efendi και Enliya Ağa στη Λοξάδα (2003: 88, φ. V236a).

Στο διάστημα 1446-1531 ο Turahan και οι γιοι του ιδρύουν βακούφια στη Θεσσαλία. Το βακούφι κατόρθωσε σε συνδυασμό με την μακροβιότητά του να προσαρμοσθεί και να ανταποκριθεί στις ανάγκες του κράτους και των διάφορων κοινοτήτων, ενώ ως εξωοικονομικός θεσμός με χαρακτηριστικό τη φιλανθρωπία (Çizakça 2000: 8), την κάλυψη διάφορων κοινωνικών και οικονομικών αναγκών, αποτελεί ίσως και την κυριότερη εξήγηση για την ταχεία και ευρεία εξάπλωσή τους (Deguilhem 2000: 88, Peters 2000: 60). Τα συγκεκριμένα βακούφια, ως αυτόνομες διοικητικές και οικονομικές μονάδες παροχής υπηρεσιών στις τοπικές κοινωνίες (Barkan 1962-1963: 240) συντέλεσαν σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη των θεσσαλικών αστικών κέντρων (Λαΐου 2007), καθώς συνδέονται διαδραστικά και με την εκπόνηση και υλοποίηση ενός μεγάλου οικοδομικού προγράμματος στα δυο θεσσαλικά αστικά κέντρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι Ömer Bey οικοδομώντας το 1474 στη Λάρισα μεγαλοπρεπές τζαμί (Παλιούγκας 1996: 289-295, Γουλούλης 2003: 96) προχώρησε στη δημιουργία του βακουφιού του ακριβώς για να καλύψει τις αυξημένες ανάγκες λειτουργίας του τεμένους του και των υπόλοιπων ιερών κτισμάτων.

Η ανάπτυξη του δικτύου των τεκκέδων, με κύρια χαρακτηριστικά τον ετερόδοξο συγκρητισμό και λαϊκά πρότυπα αγιοσύνης, βασίστηκε στη διευκόλυνση παροχών ακόμη και σε μη

⁷ MM10, φ. 58v, 59v, 60v, 216v, 217v, 159b.

⁸ MM 10, φ. 18r, 159v, 215v, 221r, 304v, 328r, 334v, 335r, 360v, 362r, 367v, 373v, 385v, 386r, 396v, 443r, 444r, 444v, 449v.

⁹ MM 10 φ. 280b-286a: 184-186.

¹⁰ MM10, φ. 304r, v.

μουσουλμανικούς τοπικούς πληθυσμούς, παρά μέρος μιας επίσημης πολιτικής για τη μεταστροφή στο Ισλάμ (Minkon 2004: 26). Στα Αφιερωτήρια έγγραφα του Turahan οι τεκκέδες στη περιοχή των Τρικάλων και της Λάρισας αναφέρονται με τους όρους «κελλίον» και «ζαβιγιέ» (Πίνακας 2) και ενισχύονται οικονομικά από τα προαναφερθέντα βακούφια. Βρίσκονται χωροθετημένοι σε άμεση σχέση με τα αστικά κέντρα και το οδικό δίκτυο που συνέδεε τη Θεσσαλία με το Βορρά και το Νότο από το Κίτρος ως τη Λαμία υποδεικνύοντας πιθανόν και τη δραστηριοποίηση των Δερβίσηδων στον έλεγχο, τη διακίνηση και την προώθηση αγαθών στις τοπικές αγορές.

Ως το 1650 αι. καταγράφεται η λειτουργία ενός δικτύου 23 τεκκέδων στην θεσσαλική ενδοχώρα: 10 στην περιοχή Τρικάλων και 23 στην περιοχή της Λάρισας (Πίνακας 3), οι οποίοι άνηκαν σε διάφορα τάγματα σε σύνολο 267 σε όλη τη Βόρεια και Κεντρική Ελλάδα (Lowry 2008: 95-106). Πιθανόν στο χώρο ίδρυσης των τεκκέδων στην ύπαιθρο προϋπήρχαν ως ιερά προσκυνήματα τάφοι μαρτύρων που ενισχύθηκαν από τους αφιερωτές, οι οποίοι την ίδια χρονική περίοδο δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την ανέγερση μεγαλοπρεπών τζαμιών στα δυο θεσσαλικά αστικά κέντρα.

Ο τεκκές στην κοιλάδα των Τεμπών, ιδρύθηκε από τον Ömer προς τιμήν του Hasan Baba, ο οποίος συμμετείχε στις εκστρατείες του Evrenos [1392-3]. Το μαυσωλείο (türbe) του ιδρυτή και ο τεκκές χρονολογείται σύμφωνα με την αρχιτεκτονική στα τέλη του 14ου αι. ή το πρώτο μισό του 15ου αι. (Βακαλόπουλος 1972: 64-85, Chouliia 1994: 457, Brouskari 2008: 203). Το 1484 αναφέρεται στο Αφιερωτήριο του Ömer ως κελίον το οποίο εξυπηρέτούσε τις ανάγκες των άπορων του γειτονικού

χωριού Sogük Pinar.¹¹ Ο τεκκές καταγράφεται επίσης το 1506 ως βακούφι, το οποίο ανήκε στην σπάνια κατηγορία αυτών με δύο ιδρυτές (τον Ömer και τον σουλτάνο Βαγιαζήτ Β΄). Τα εισοδήματα από το κοντινό χωριό Τουρκορούλι ή Kastropalat προορίζονταν για το ταμείο του τεκκέ και το 1521 στον παρακείμενο ομώνυμο οικισμό αναφέρονται με 35 οικογένειες μουσουλμάνων (Kiel 1996: 140-142). Ο τεκκές του Hasan Baba σταδιακά εξελίχθηκε σε καραβανσεράι στο μοναδικό δρόμο από Βορρά προς Νότο. Μια επιπλέον πτυχή της λειτουργίας του είναι η πιθανή συσχέτιση με την παραγωγή αλατιού από τις αλυκές στο Κίτρος, όπου υπήρχε επίσης τεκκές, και η διακίνηση του προϊόντος σε όλη τη Θεσσαλία (Στουρνάρας 2009: 673-675).

Σε ιδιαίτερα σημαντική θέση στον αγροτικό χώρο ιδρύθηκε ο τεκκές του Durbalı Baba – Sultân στο İreni/Ιρενί (σημ. Ασπρόγεια Φαρσάλων), ο οποίος κατείχε μεγάλη ιδιοκτησία γης και ήταν σε λειτουργία ως το 1972. Η μακρόχρονη λειτουργία και η οικονομική ευρωστία του τεκκέ σχετίζεται άμεσα με τη σημαντική θέση του στη θεσσαλική ύπαιθρο και το οδικό δίκτυο, καθώς βρίσκεται σε σημείο πέρασμα από τη θεσσαλική ενδοχώρα προς τη Στερεά Ελλάδα μέσω των Φαρσάλων και του Δομοκού.

Σχετικά με την ίδρυσή του ο Ν. Γιαννόπουλος (1938: 436-438) υποστήριξε ότι ανεγέρθηκε στη θέση εγκαταλειμμένης μονής αφιερωμένης στον Άγιο Γεώργιο, καθώς εντόπισε αρχιτεκτονικά μέλη σε επανάχρηση, αλλά δεν υπάρχουν επαρκή αρχαιολογικά στοιχεία που να υποστηρίζουν αυτό το επιχείρημα. Ο Fr. Hasluck (1913-14: 94-119, 1929: 92-93, 531-2,

¹¹ Αφιερωτήριο Ömer I, φ. 6r: 53-54, φ. 9v: 252-256, Αφιερωτήριο II, φ. 9v: 48-51, φ. 18r: 506-507, 73, 78, 91, 104.

582, 766-768) αναφέρεται επίσης στον συγκεκριμένο τεκκέ, αλλά αμφισβητεί την άποψη ότι προϋπήρχε μοναστήρι (Hasluck 1929: 766, υποσ. 3). Ο Lowry (2009α: 58, 2009β: 58-59) υποστηρίζει ότι ιδρύθηκε τον 16^ο αι.. Ο Π. Τσιακούμης, σε σχετική μελέτη για τον τεκκέ, εντόπισε σε αρχαιακές έρευνες και δημοσίευσε εκτεταμένο κατάλογο όλων των μπεκτασήδων ηγουμένων (dede) αποδεικνύοντας ότι ήταν ήδη σε χρήση στα τέλη του 15^{ου} αι. και ότι ο Durballı Baba, ο οποίος καταγράφεται μεταξύ 1492 και 1534, ήταν ο πρώτος στη μακρά σειρά των ηγουμένων. (Τσιακούμης 2000: 51-55, Πίνακας 5). Η ίδρυση και λειτουργία του συγκεκριμένου τεκκέ μπορεί να συσχετιστεί με το Αφιερωτήριο Έγγραφο II του Ömer [1484], όπου υπάρχει αναφορά για δωρεές σε έναν τεκκέ στην τοποθεσία *Βρύση* κοντά στην πόλη των Φαρσάλων. (Αφιερωτήριο Ömer II, 104/ φ. 18v)¹² Επιπλέον, στην ευρύτερη περιοχή των Φαρσάλων δεν υπάρχουν ιστορικές ή αρχαιολογικές μαρτυρίες για την ύπαρξη ή λειτουργία άλλου τεκκέ.

Την ίδια εποχή στα δυο αστικά κέντρα, τα Tırhala, (πρωτεύουσα του σαντζακιού) και το Yenisehir βρίσκονται εγκατεστημένοι Δερβίσηδες με τις οικογένειές τους σε συνοικίες αμιγώς μουσουλμανικές σύμφωνα με την Απογραφή του 1454/5.¹³ (Πίνακας 4).

Στο πρώτο βακούφι του Ömer (c. 1474) οι τεκκέδες εμφανίζονται να προσφέρουν γενικής βοήθεια σε «*απόρους και ενδεείς ... πτωχούς και ασθενείς*». Παρακολουθώντας τις λειτουργίες που επιτελούσαν και τις υπηρεσίες που πρόσφερε ο τεκκές κοντά στο τζαμί του Turahan [1446]¹⁴ στη Λάρισα διαπιστώνεται η

σταδιακή μετεξέλιξη του σε ιμαρέτ.¹⁵ Παρατηρείται και για το θεσσαλικό χώρο μια στενή σχέση ανάμεσα στους δυο θεσμούς και μια αλληλοεπικάλυψη των όρων ανάλογη με την υπερκάλυψη των λειτουργιών και των υπηρεσιών που πρόσφεραν οι τεκκέδες και τα ιμαρέτ: κάλυψη θρησκευτικών αναγκών, σίτιση, διαμονή (Egice 1962).

Ήδη από τον 14^ο αι. τα ιμαρέτ αποτελούσαν μια μοναδική μορφή πολιτικής και φιλανθρωπικής δραστηριότητας για τα μέλη της δυναστείας και τους αξιωματούχους. Συχνά ιδρύονταν μαζί με τους τεκκέδες ή ως επέκτασή τους και εξυπηρετούσαν άπορους των τοπικών κοινωνιών και τους ταξιδιώτες, μουσουλμάνους και μη αδιακρίτως. (Singer 2005: 490-1, 2006). Στον ελλαδικό χώρο καταγράφονται συνολικά 65 ιμαρέτ (Singer 2007: 43-55, Lowry 1998: 72-73, 78, 2010: 100) και στη Θεσσαλία 8 (Ayverdi 1982: 198, 304-305, 325, 327, 329, Lowry 2009β: 57-58) (Πίνακας 5).

Προφανώς ο τεκκές / ιμαρέτ της Λάρισας, όπως αναφέρεται στα Αφιερωτήρια Έγγραφα, συνυπήρξε με τα ήδη υπάρχοντα ιμαρέτ παρέχοντας σε «*ερχόμενους και απερχόμενους*» «*πρόγευμα*» και το απόγευμα μαγειρευμένο φαγητό «*κατά την εν τοις άλλοις κελλίοις τοις εκτισμένοις εις τας οθωμανικάς πόλεις συνήθειαν*».¹⁶ Παραμένει αδιευκρίνιστο, εάν προστέθηκαν νέα κτίσματα, ποια και σε τι έκταση, στα ήδη υπάρχοντα ή επεκτάθηκαν απλώς οι λειτουργίες του. Είναι όμως σαφές ότι ο τεκκές / ιμαρέτ του Ömer λειτουργούσε οργανωμένα ως χώρος φιλοξενίας, καθώς είχε προβλεφθεί η διοίκησή του από κάποιον επικε-

¹² Ömer-Αφιερωτήριο II, φ. 18v, 104.

¹³ MM 10, φ. 2r-3r και 53r-54v αντίστοιχα.

¹⁴ Turahan Αφιερωτήριο, φ. 5v: 32-35, 54. Ömer-Αφιερωτήριο I, φ. 6r: 50-52, 73. Ömer-Αφιερωτήριο II, φ. 9v: 41-43, 90-91.

¹⁵ Ömer-Αφιερωτήριο II, φ. 9v: 43-45, 90-91. Η ακριβής θέση του συγκεκριμένου ιμαρέτ είναι δύσκολο να προσδιοριστεί. Σύμφωνα με τον Θ. Παλιούγκα (1996: 267) βρισκόταν πιθανώς στην οδό Παναγούλη.

¹⁶ Ömer-Αφιερωτήριο II, φ. 17v: 460-461, 102.

φαλής σεΐχη, ο οποίος λάμβανε επιπλέον ημερήσια αποζημίωση.

Στο Αφιερωτήριο του Hasan το 1531 υπάρχει εκτενής αναφορά σε έναν τεκκέ/ιμαρέτ σε μία από τις κύριες εισόδους της πόλης απέναντι από τη γέφυρα Πηνειού.¹⁷ Στη θέση αυτή αναφέρεται αργότερα ο τεκκές των Μεβλεβήδων (Mevlevihane) (Παλιούγκας 1996: 274) για τον οποίο ο E. Çelebi, (2003: 88, φ. V236a) αναφέρει ότι παρείχε φαγητό σε άπορους [fukarâ]. Ο τεκκές τον 17^ο αι. ενισχύεται οικονομικά από το βακούφι του Akcelizade el-Hac Ahmed Ağâ, ένα σημαντικό πρόσωπο της λαρσινής οθωμανικής κοινωνίας, για τον οποίο ο Γ. Σαλακίδης (2011) θεωρεί πως ήταν και ο ιδρυτής του.

Η παρουσία και οι δραστηριότητες των Δερβίσηδων στο χώρο της πόλης μπορούν να μελετηθούν πληρέστερα στην περίπτωση του Yenisehir (Λάρισα), καθώς υπάρχουν περισσότερα στοιχεία στις γραπτές πηγές για να ανασυντεθεί η τοπογραφία του αστικού χώρου στην οθωμανική περίοδο (Παλιούγκας 1996: 134-158).

Τον 17^ο αι. συνεχίζουν να υπάρχουν οι αμιγείς πληθυσμιακά συνοικίες που συγκροτήθηκαν τον 15^ο αι., ενώ συγκροτούνται και νέες, είτε πληθυσμιακά αμιγείς (μουσουλμανικές, χριστιανικές και εβραϊκές) είτε με μεικτό πληθυσμό (μουσουλμάνοι, χριστιανοί, εβραίοι, αρμένιοι, τσιγγάνοι). Οι Δερβίσηδες αρχίζουν να εγκαθίστανται πλέον και σε συνοικίες με μεικτό πληθυσμό, στο Serraclar¹⁸ και το Emin. (Παλιούγκας 1996: 144, 151-152).¹⁹

Η ίδρυση τεκκέδων στις νέες συνοικίες προσελκύει το ενδιαφέρον εύπορων μουσουλμάνων άλλων θεσσαλικών πόλεων (ο Yahya

Efendi από την Ελασσόνα ιδρύει πριν το 1630 τον ομώνυμο τεκκέ, Yahya Efendi Zâniyesi και τον υποστηρίζει οικονομικά με την συγκρότηση βακουφίου). Αναδεικνύονται τάφοι ως ιερά προσκυνήματα συσπειρώνοντας θρησκευτικά και κοινωνικά τις μουσουλμανικές κοινότητες ειδικά στις μεικτές συνοικίες (όπως ο türbe Bağları κοντά στη χριστιανική συνοικία Parasko)²⁰. Οι περιώνυμοι τεκκέδες των Ezzeby Hasan Efendi, Ali Çelebi, Baba Günahi και του Yahya Efendi, όπως και αυτοί στους μαχαλάδες Debbağlar, Tekeli-i Cedid και Arnavud δέχονται διάφορες προσφορές από ιδιώτες για τα εκκλησιαστικά έξοδα, δανείζουν από το βακουφικό ταμείο σε ιδιώτες²¹ και κοινότητες άλλων περιοχών για την αποπληρωμή χρεών, αγοράζουν εργαστήρια και καταστήματα και διαθέτουν χρήματα για τη σίτιση φτωχών.

Οι Δερβίσηδες της Λάρισας αναφέρονται στις πηγές με τους συνοδευτικούς τίτλους Dede, Şeyh, Derviş, Pir, Sofi και ότι ανήκουν στο τάγμα των Μεβλεβήδων²². Αρκετοί από αυτούς κατέχουν σημαντικές θέσεις στον διοικητικό μηχανισμό και ασκούν ποικίλες οικονομικές και παραγωγικές δραστηριότητες. Ειδικά το 1650-2 υπογράφουν ως μάρτυρες, ιδρύουν βακούφια²³, ορίζονται ιμάμηδες και μουτεβελήδες²⁴, καλούνται ως εκτιμητές επισκευών²⁵ και κατοικούν στις συνοικίες Serraclar²⁶, Emin²⁷ και cami'i - 'Atik.²⁸

Στη δεκαετία 1660-1670 οι Δερβίσηδες αναφέρονται ως καλλιεργητές²⁹, αναλαμβάνουν

¹⁷ Hassan Αφιερωτήριο, φ. 9r:120-121, 133.

¹⁸ Έγγραφο 173/52δ, 160.

¹⁹ Έγγραφο 245/78 α, 187-188.

²⁰ Έγγραφο 477159β, 273. 613/206α, 327.

²¹ Έγγραφο 128/39β, 144.

²² Έγγραφο 183/55γ, 248. 410/135β, 248.

²³ Έγγραφο 402/133α, 245.

²⁴ Έγγραφο 28, σ.111. 404/246.

²⁵ Έγγραφο 410/135β, 248.

²⁶ Έγγραφο 173/52δ, 160.

²⁷ Έγγραφο 245/78α, 187.

²⁸ Έγγραφο 488/165 α, 278.

²⁹ ΙΚ5α 176, 464.

τα χρέη οικισμών³⁰, κάτοχοι τιμαρίων³¹, φέρουν τα αξιώματα του καδή³² ή του αναπληρωτή (naib)³³ στη Λάρισα, στα Τρίκαλα³⁴, του müderris (καθηγητή θεολογίας)³⁵, του ιεροκήρυκα³⁶. Επίσης, διορίζονται τοποτηρητές στη Λάρισα³⁷, φρούραρχοι στο Κάστρο του Βόλου³⁸ και σερασκέρηδες των Γιουρούκων³⁹, ενώ τους ανατίθεται η καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων από θανόντες στρατιώτες και η απόδοση των περιουσιών τους στους κληρονόμους⁴⁰.

Ωστόσο, το 1666 εκδίδεται μια απόφαση απαγορευτική για τις δραστηριότητες των Μεβλεβήδων της Λάρισας⁴¹, ως αποτέλεσμα αντιδικιών με το σουννιτικό ιερατείο και την κυριαρχία συντηρητικών ταγμάτων, όπως οι Kadizadeli⁴² (1621-1685), στο πλαίσιο ευρύτερων δομικών αλλαγών σε πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο.

Ο Ε. Çelebi παρέχει αξιόλογες πληροφορίες για την ύπαρξη και λειτουργία τεκκέδων ή αναγνωρισμένων και γνωστών ιερών προσκυνημάτων στο θεσσαλικό χώρο και την πρόελευση / καταγωγή των αγίων (Πίνακας 6). Με τα στοιχεία που παρέχει διαφαίνεται πως η δερβίσηκη αγιολατρεία που αναπτύχθηκε στο θεσσαλικό χώρο, αφορούσε κυρίως στρατιώ-

τες/μάρτυρες και ήταν αρκετά διαδεδομένη με βάση τη χωρική διασπορά των τεκκέδων τόσο στην ύπαιθρο, όπως και στις πόλεις.

Η διάδοση της δερβίσηκης αγιολατρείας συνδέεται άμεσα τον 17^ο αι. με μια αυξανόμενη τάση για αφιερώσεις περιουσιακών στοιχείων σε τεκκέδες και προσκυνήματα της αγροτικής υπαίθρου.⁴³ Η ίδρυση τεκκέδων και η αφιέρωση εδαφών και χρηματικών ποσών σχετίζεται με την ασφάλεια που παρείχε το βακούφι για την αγροτική παραγωγή και τη διαφύλαξη από την υπέρογκη ή δυσβάστακτη φορολόγηση των αγροτικών πληθυσμών. Παρατηρείται όμως μέσα από μια σειρά εγγράφων η άσκηση αυστηρού ελέγχου στην οικονομική διαχείριση των βακουφιών, τα οποία συνδέονταν με τεκκέδες, εξαιτίας μια σειράς καταγγελιών για καταχρήσεις, άρνηση πληρωμής φόρων και χρεών, αλλά και η τελική έκδοση ευνοϊκών αποφάσεων υπέρ των αγροτών σε αντιδικίες με τους τοπικούς ζαμπίτες, οι οποίοι επέμεναν να λαμβάνουν το 1/8 της δεκάτης και επιπλέον salariye. Χαρακτηριστική είναι το 1666 η περίπτωση των κατοίκων στο Toruzlar (σημ. Πλατύκαμπος) όπου βρισκόταν το βακούφι του Türbe του Koca (Gazi) Murad Paşa⁴⁴ και η απόφαση του ιεροδικείου ήταν ότι «από τέτοιου είδους ταπεινά βακούφια τα οποία δεν είχαν τζαμί και ιμαρέτι δεν λαμβάνεται salariye». Υπήρχαν ωστόσο και περιπτώσεις κατάχρησης των ευνοϊκών ρυθμίσεων από καλλιεργητές οι οποίοι αναμίγνυαν τη σοδειά του βακουφίου με σοδειές από χωράφια που βρίσκονταν εκτός των ορίων του αποσκοπώντας στην απόδοση μικρότερης φορολογίας⁴⁵, όπως οι κάτοικοι του χωριού Baba.

³⁰ IK4 174, 339, IK4 232,234, 369.

³¹ IK 4 133, 319-IK 5A 110,111, 431-IK 5A 191,472.

³² IK4 94, 302-IK4 215,216, 359-IK5A 152, 450, IK5B 191, 519.

³³ IK4 213, 358-IK4 224, 364.

³⁴ IK4 152, 330.

³⁵ IK5B 193, 600.

³⁶ IK5A 154, 451.

³⁷ IK4 156, 332.

³⁸ IK5A 110, 430.

³⁹ IK4 222, 363.

⁴⁰ IK4 196, 349.

⁴¹ IK 5A 163, 456-7.

⁴² Zilfi, Madeline C., The Kadizadeli: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul," *Journal of Near Eastern Studies* 45 (1986): 251-74.

⁴³ Έγγραφο 352, 226-594/200β, 316. 480/160β, 273-624/210α, 327.

⁴⁴ IK5A 165 458, IK5B 122, 568.

⁴⁵ IK5A 23, 386. IK5A 36-42, 393-398.

Συνοψίζοντας, η ακριβής περίοδος εγκατάστασης των Δερβίσηδων στη Θεσσαλία δεν μπορεί να καθοριστεί με βάση τα διαθέσιμα αρχαιολογικά δεδομένα. Οι Δερβίσηδες εμφανίζονται ωστόσο, ήδη από τα μέσα του 15^{ου} αι. στενά συνδεδεμένοι με τους τοπικούς Οθωμανούς αξιωματούχους και ιδιαίτερα την οικογένεια του Turahan, η οποία ενισχύει με γενναιοδωρία τους τεκκέδες στα Tirhala και το Yenisehir, όπως και άλλους σε κομβικά σημεία του οδικού δικτύου (ιδιαίτερα από τον Ömer). Στην Απογραφή του 1454/5 οι οικογένειες των Δερβίσηδων είναι σχετικά λίγες σε σχέση με το συνολικό αριθμό που καταγράφονται, αλλά πρέπει να τονιστεί ότι στη Θεσσαλία υπερτερεί το χριστιανικό στοιχείο. Γιαυτόν τον λόγο η παρουσία και ο αριθμός των Δερβίσηδων θα πρέπει πάντοτε να αξιολογείται σε σχέση με τον συνολικό αριθμό των μουσουλμανικών οικογενειών, όπως και με τη χωροταξική κατανομή τους. Στην πεδινή ύπαιθρο εγκαταστάθηκαν σε αγροτικούς οικισμούς με αμιγείς μουσουλμανικούς πληθυσμούς, όπως και σε αμιγώς μουσουλμανικές συνοικίες στα αστικά κέντρα, γεγονός που καταδεικνύει ότι δεν υπήρξε διείσδυση στο ντόπιο πληθυσμό ως τον 16^ο αι. Μολονότι, καταγράφονται οικισμοί με ονόματα που παραπέμπουν γεωγραφικά σε αντίστοιχους της Μ. Ασίας (Aydinli, Germiyanli, Mentese, Saruhanli), στους συγκεκριμένους δεν υπάρχουν εγκατεστημένοι Δερβίσηδες. Η απουσία τους, επίσης, από τους οικισμούς των Γιουρούκων πιθανόν σχετίζεται με τη διαφορετική στιγμή έλευσής τους, αλλά και ότι η εγκατάστασή τους σχετίζεται ακριβώς με την πορεία διείσδυσης και κατάκτησης των οθωμανικών στρατευμάτων, η οποία ακολούθησε την πορεία από τη Λάρισα και τα Τρίκαλα προς τα Φάρσαλα και στη συνέχεια το Δομοκό.

Η διαθεσιμότητα καλλιεργήσιμης γης συνδυάστηκε με την ανάγκη για τον έλεγχο περιοχών και τη συγκρότηση οικισμών ως προκεχωρημένα φυλάκια, όπου οι Δερβίσηδες λειτουργούσαν ως φύλακες / ακρίτες στα υπό συνεχή διαμόρφωση όρια των νεοκατακτημένων περιοχών. Για την επίσημη διοίκηση η συνεργασία τους ήταν δεδομένη, ενώ η σχέση μεταξύ Δερβίσηδων και των τοπικών χριστιανικών πληθυσμών περιορίστηκε πιθανόν στο ρόλο τους ως ενδιάμεσου φορέα στο πλαίσιο του νέου διοικητικού συστήματος.

Η εμπλοκή των Δερβίσηδων σε δραστηριότητες εξισλαμισμού του ντόπιου πληθυσμού δεν μπορεί να περιγραφεί επακριβώς και με επιπλέον δεδομένο ότι ο εξισλαμισμός των χριστιανών στη Θεσσαλία, όπως αντανακλάται γενικά στις αρχαιολογικές μαρτυρίες, ήταν μικρής κλίμακας. Για τον θεσσαλικό χώρο δεν υπάρχουν στοιχεία για τη μετατροπή ναών ή συναγωγών σε τζαμιά ή μετζίτια, καθώς ήδη από τον 15^ο αι. εκπονήθηκε εκτεταμένο οικοδομικό πρόγραμμα ανέγερσης νέων ιερών. Αντίστοιχα και οι τεκκέδες που καταγράφονται στον θεσσαλικό χώρο ιδρύθηκαν εκ θεμελίων την αντίστοιχη περίοδο. Τα νεοανεγερθέντα ισλαμικά ιερά, εκτός από την κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών, σε συμβολικό επίπεδο αποτελούσαν τοπόσημα της νέας κυριαρχίας. Σε αυτό το πλαίσιο η συμβολή των Δερβίσηδων ταγμάτων στην ανάδειξη του οθωμανικού και ισλαμικού χαρακτήρα της πόλης και της υπαίθρου μέσα από την ανέγερση και λειτουργία τεκκέδων και ιμαρέτ υπήρξε καθοριστικής σημασίας.

Οι Δερβίσηδες και οι χριστιανοί κάτοικοι της υπαίθρου διαβίωναν σε ένα πλαίσιο ανεκτικότητας εκμεταλλευόμενοι τα προνόμια που παρείχαν τα βακούφια των τεκκέδων, όπως οι οικισμοί κοντά στους τεκκέδες ή τους τάφους μαρτύρων/αγίων (οικισμοί Hasan Baba,

Toruzlar, Iren, Tatar, Fenar). Κατ' αναλογία, στο αστικό περιβάλλον των θεσσαλικών πόλεων οι Δερβίσηδες επιδόθηκαν στην άσκηση της φιλανθρωπίας μέσα από τη λειτουργία των τεκκέδων και των ιμαρέτ δίχως θρησκευτικές διακρίσεις. Οι Δερβίσηδες δραστηριοποιήθηκαν τόσο στο πλαίσιο του τιμαριωτικού συστήματος, όσο και μέσα στο πλαίσιο των βακουφιών που ιδρύθηκαν, νομιμοποιώντας βασικούς θεσμούς του οθωμανικού συστήματος και βοηθώντας στην εύρυθμη λειτουργία τους.

Όπως διαγράφεται στις πηγές οι Δερβίσηδες στα θεσσαλικά αστικά κέντρα ήταν αξιότιμα μέλη της τοπικής κοινωνίας. Στη Λάρισα αρκετοί, οι οποίοι άνηκαν στο τάγμα των Μεβλεβήδων, κατέχουν διάφορους νευραλγικούς τομείς στη διοικητική μηχανή, αναπτύσσοντας σχέσεις τόσο με την τοπική μουσουλμανική και χριστιανική κοινότητα, όσο και με τους αγροτικούς πληθυσμούς. Η χωροθέτηση των τεκκέδων, αρχικά σε αμιγείς μουσουλμανικές συνοικίες και η ανέγερση νέων στη συνέχεια στην περιφέρεια της πόλης και νέες συνοικίες με μικτό πληθυσμό, συμβαδίζει με την εξέλιξη του πολεοδομικού ιστού. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως ο ρόλος των Δερβίσηδων ως φορέων της ισλαμικής θρησκείας, ακόμα και στην ετερόδοξη εκδοχή, λειτούργησε παράλληλα με την οργάνωση του πρόσφατα εγκατεστημένου πληθυσμού και την ήπια ενσωμάτωσή τους στο νέο περιβάλλον, κοινωνικό και παραγωγικό.

Από τα μέσα του 17^{ου} αι. επικρατεί το τάγμα των Μπεκτασήδων και οι υφιστάμενοι τεκκέδες, ειδικά στην αγροτική ύπαιθρο, περιέρχονται στον έλεγχο τους. Πιο ευέλικτο τάγμα, το οποίο εμφανίζεται δυναμικά ήδη από τον 16^ο αι., εγκολπωνόταν νέες αντιλήψεις και ήταν αρκετά πιο ανεκτικό στην ετεροδοξία, αλλά και τη θρησκευτική διαφορετικότητα. Η τοπική αγιολατρεία ενσωματώθηκε και υιοθετήθηκε

από τη «μπεκτασήδικη θεολογία», όπως και αντίστοιχα οι τεκκέδες τους. Τα στοιχεία για τον 18^ο αι. είναι ανεπαρκή για να δοθεί μια σαφή εικόνα για την χωρική κατανομή των τεκκέδων στον αστικό και τον αγροτικό χώρο, η λειτουργία και τις δραστηριότητές τους. Είναι ενδεικτικό όμως πως οι τεκκέδες στην ύπαιθρο, επειδή ακριβώς στηρίζονταν στο θεσμό του βακουφιού, συνέχισαν να λειτουργούν με οικονομική ευρωστία παρέχοντας φιλανθρωπικό έργο. Ο Αλή Πασάς, ως νέος ηγέτης της Θεσσαλίας, υποστήριξε ευνοϊκά τους Μπεκτασήδες της Θεσσαλίας, αλλά τόσο στην ύπαιθρο, όσο και στις πόλεις, οι Δερβίσηδες έχουν πια αρκετά περιορισμένη συμμετοχή σε κοσμικές δραστηριότητες συγκριτικά με το παρελθόν και περιορίζονται στην άσκηση των λατρευτικών καθηκόντων τους δίνοντας έμφαση στο πνευματικό και φιλανθρωπικό έργο.

Βιβλιογραφία

Ayverdi, Ekrem Hakki (1982). *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, IV, 5: Yunanistan. Κωνσταντινούπολη: İstanbul Fethi Derneği Yayınları.

Babinger, Franz (2000). "Turakhan Beg", *Encyclopaedia of Islam*, τ. X, 670-672. Leiden: Brill.

Βακαλόπουλος, Απόστολος (1972). *Τα κάστρα του Πλαταμώνα και της Ωριάς των Τεμπών και ο τεκκές του Χασάν Μπαμπά*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

Barkan, Ömer Lütfi (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, *Vakıflar Dergisi*, II, 1942, 279 – 386.

Barkan, Ömer Lütfi (1963). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişaf Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve

- İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2) 239-296.
- Beldiceanu, Nicoara, Năsturel, P.S. (1983). La Thessalie entre 1454/55 et 1506. *Byzantion* 53.1, 104-156.
- Birge, John Kingsley, (1937). *The Bektashi Order of Dervishes*, Λονδίνο: Luzac & Co.
- Brouskari, Ersi (επιμ.) (2008). *Ottoman Architecture in Greece*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Γιαννόπουλος, Νικόλαος (1938). Θεσσαλικά και Μελέται: Β'. Μεγάλη Βυζαντινή Μονή εν τω Τουρκικώ «Τεκκέ των Μπεκτασήδων». *Επιστημονική Επετηρίς Βυζαντινών Σπουδών* 14, 436-438.
- Γουλούλης, Σταύρος (επιμ.) (2003). *Τα αφιερωτήρια των Τουραχανιδών (Η ελληνική μετάφραση)*. Λάρισα: Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Λάρισας.
- Choulia, Suzanne (1994). Les monuments musulmanes en Thessalie. Στο *La Thessalie, Quinze années de recherches archéologiques, 1975-1990, Bilans et perspectives*, Actes du Colloque International, Lyon 17-22/04/1990, τ. Β', 453-460. Αθήνα: ΤΑΠΑ.
- Cizakca, Murat (2000). *A history of philanthropic foundations*. Κωνσταντινούπολη: Boğaziçi University Press.
- Deguilhem, Randi (2000). Wakf, In the Ottoman Empire. *Encyclopaedia of Islam*², τ. XI, 88.
- Delilbaşı, Melek και Arıkan, Muzaffer (επιμ.) (2001). *Hicrî 859 tarihli sûret-i sancak-ı Tirhala*, τ. I-II. Άγκυρα: Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV.27.
- Eyice, Seymavi, (1962). *İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeli-Camiler*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, vol. 23, Nos. 1-2, 3-80.
- Faroqhi, Suraiya (1986). *Peasants, Dervishes and Traders in The Ottoman Empire*. Λονδίνο: Variorum Reprints.
- Faroqhi, Suraiya (1976). The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities. *International Journal of Middle East Studies* 7 (2), 183-208.
- Gouloulis, Stavros (2000). The 'Vakifnames' of the Turhan Family. The first Turkish Governors of Thessaly (1446-1531 CE): The Greek Translation (1833). *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 22, 19-27.
- Güzel, Abdurrahman (επιμ.) (1999). *Abdal Musa Velayetnamesi*. Άγκυρα: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hasluck, Frederick William (1914). Ambiguous Sanctuaries and Bektashi Propaganda. *Annual of the British School*, 20, 94-119.
- _____ (1929). *Christianity and Islam under the Sultans*, τ. I-II. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- M. Hasluck (επιμ.) (1914/15-1915/16). Geographical Distribution of the Bektashi. *Annual of the British School* 21, 84-124.
- Hild, Friedrich (1976). Lykusada. Στο Johannes Koder και Friedrich Hild (επιμ.), *Hellas und Thessalia, Tabula Imperii Byzantini 1*. Βιέννη: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hild, Friedrich (1976). Phanarion. Στο Johannes Koder και Friedrich Hild (επιμ.) *Hellas und Thessalia, Tabula Imperii Byzantini, 1*, 237-238. Βιέννη: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- İncelik, Halil και Quataert, Donald (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- İncelik, Halil (1954). Ottoman methods of conquest. *Studia Islamica* 2, 103-129.

- Καμπουρίδης, Κωνσταντίνος (2009). *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές. Οικονομία, θεσμοί και κοινωνία στη Θεσσαλία του 17ου αιώνα*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.
- Karamustafa, Ahmet T. (1994). *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550*. Σώλτ Λέικ Σίτι: University of Utah Press.
- Kiel, Machiel, (1996). Das Türkische Thessalien: Etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen: ein Beitrag zur Entmythologisierung der Geschichte Griechenlands. Στο *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit, Bericht über das Kolloquium der Südeuropa-Kommission 28-31 Oktober 1992*. Göttingen, 109-196.
- Λαΐου, Σοφία, (2007). Το δίκτυο των βακουφιών της πόλης των Τρικάλων, 15^{ος}-16^{ος} αι.. *Ιόνιος Λόγος* 1, 125-150.
- Leiser, Gary, Sari Saltuk Dede", *Encyclopaedia of Islam*², IX, 61-62.
- Lowry, Heath (2003). *The Nature of the Early Ottoman State*. Νέα Υόρκη: State University of New York Press.
- _____ (2008). *The Shaping of the Ottoman Balkans, 1350–1550: Conquest, Settlement & Infrastructural Development of Northern Greece*. Κωνσταντινούπολη: Bahçeşehir University Press.
- _____ (2009α) *In the Footsteps of the Ottomans. A search for sacred spaces and architectural monuments in northern Greece*. Κωνσταντινούπολη: Bahçeşehir University Press.
- _____ (2009β). *Ottoman architecture in Greece. A review article with addendum & corrigendum*. Κωνσταντινούπολη: Bahçeşehir University Press.
- _____ (2010). The "Soup Muslims" of the Ottoman Balkans: Was There a "Western & Eastern" Ottoman Empire?. *The Journal of Ottoman Studies* 36, 95–131.
- Mélikoff, Irène (1999). *Hacı Bektaş: Efsane-den Gerçeğe*. Κωνσταντινούπολη: Cumhuriyet Kitap Kulübü.
- Minkov, Anton (2004). *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*. Λέιντεν-Βοστόνη: Brill.
- Noyan, Bedri (επιμ.) (1999). *Seyyit Ali Sultan Velayetnamesi*. Άγκυρα: Ayyıldız Yayınları, 1999).
- Ocak, Ahmet Yaşar (1981). Bazı Menakib-namelere göre XIII-XV. Yüzyillardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü. *Osmanlı Araştırmaları*, II, 31-42.
- Ocak, Yaşar (2002). *Sarı Saltık. Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*. Άγκυρα: Türk Tarih Kurumu.
- Öngören, Reşat (2002). Balkanların İslamlaşmasında Sufilerin Rolü. Στο *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri* (Σόφια: 21-2/04/2000), 47-73. Κωνσταντινούπολη: IRCICA.
- Παλιούγκας, Θεόδωρος, (1996). *Η Λάρισα κατά την τουρκοκρατία (1423-1881)*. Λάρισα: Δήμος Λάρισας.
- Peters, R. (2000). Wakf, In Classical Islamic Law, στο *Encyclopedia of Islam*², XI, 60.
- Popovic, Alexandre (1996). Morts de saints et tombeaux miraculeux chez les derviches des Balkans. Στο Veinstein, Gilles (επιμ.), *Les Ottomans et la mort. Permanences et mutations*, 97–115. Λέιντεν-Νέα Υόρκη-Κολωνία: Brill.
- Σαββίδης, Αλέξης (1995). Τα προβλήματα για την οθωμανική κατάληψη και την εξάπλωση των κατακτητών στο θεσσαλικό χώρο, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 28, 33-64.
- Σαλακίδης, Γεώργιος (2004). *Η Λάρισα (Yenişehir) στα μέσα του 17ου αιώνα. Κοινωνική και οικονομική ιστορία μιας βαλκανικής πό-*

- λης και της περιοχής της με βάση τα οθωμανικά ιεροδικαστικά έγγραφα των ετών 1050-1052 (1650-1652). Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.
- _____ (2011). "Yüzgülda Yenişehir-i Fenârlı Akçelizade el-Hac Ahmed Ağa'nın Nakit Vakfı ve Şehirdeki Meşhur Mevlevihane", *Vakıflar Dergisi* 35, 61-79.
- Στουρνάρας, Γρηγόρης (2009). Η Θεσσαλία κατά την οθωμανική περίοδο. Η οργάνωση του χώρου μέσα από τα οθωμανικά επιγραφικά δεδομένα. Στο *Πρακτικά 2^{ου} Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*. Βόλος 16-19/03/2006, τ. 1, 616-625. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Şahin, Haşim (2010). Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, XVI/53, 17-33.
- Seyit Ali Kahraman et al. (επιμ.) (2003). Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi*, Τορκαρί Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 τ. VIII. Κωνσταντινούπολη: Yapı Kredi Yayınları.
- Singer, Amy (2005). Serving Up Charity: The Ottoman Public Kitchen. *Journal of Interdisciplinary History* XXXV (3) 490-491.
- _____ (2007). Mapping Imarets. Στο N. Ergin et al. (επιμ.) (2007). *Feeding people, feeding power: Imarets in the Ottoman Empire*, 43-55. Κωνσταντινούπολη: Eren Yayınları.
- Τσιακούμης, Παναγιώτης (2000). *Ο τεκές των μπεκτασήδων στο Ιρενί Φαρσάλων* Λάρισα: Έλλα.
- Vryonis, Speros (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Μπέρκλεϊ – Λος Άντζελες: University of California Press.
- Yıldırım, Rıza, (2001) *Dervishes in Early Ottoman Society and Politics: A Study of Velayet-names as a Source for History*, Master Thesis. Άγκυρα: Bilkent University.
- _____ (2009). History Beneath Clouds of Legend: Seyyid Ali Sultan and his Place in the Early Ottoman History According to Legends, Narratives and Archival Evidence, *International Journal of Turkish Studies* XV (1-2) 21-62.
- Zilfi, Madeline C. (1986). The Kadizadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul. *Journal of Near Eastern Studies* 45, 251-74.

Πίνακας 1: Δερβίσηδες εγκατεστημένοι σε αγροτικούς οικισμούς σύμφωνα με την Απογραφή του 1454/5 (ΜΜ 10)

<i>Οικισμοί</i>	<i>Σημερινή ονομασία</i>
Alaköy	Ηλίας (Ν. Καρδίτσας)
Ali Fakilar	Καλαμάκι (Ν. Λάρισας)
Baltaoğlu	Κυψέλη (Ν. Καρδίτσας)
Dorşi	Πεδινό (Ν. Καρδίτσας)
Emîrhanlu <i>nâm-i diğêr Audinlu</i>	Νερόμυλοι (Ν. Λάρισας)
Hamidiü	Λεύκη(Ν. Καρδίτσας)
Kara osmanli	Γραμματικό, θέση Οθωμανικό(Ν. Καρδίτσας)
Karditca	Καρδίτσα
Kiravanid <i>nâm-i diğêr Likosada</i>	Λοξάδα (Ν. Καρδίτσας)
Kizilca Süle	Κυπάρισσος (Ν. Λάρισας)
Köprücüler	Γεφύρια(Ν. Καρδίτσας)
Kurbanlular	Φανερωμένη (Ν. Τρικάλων)
Marmara	Μαρμαρινή (Ν. Λάρισας)
Musalar	Σικυώνα (Ν. Καρδίτσας)
<i>Peykârî Dervîş</i>	Πτελοπούλα (Ν. Καρδίτσας)
Tekeli	ΜικρόΒουνό(Ν. Καρδίτσας)
Tirnavi	Χρυσαιγή (Ν. Τρικάλων)
Yaycilar	Δοξαράς (Ν. Καρδίτσας)
Yusufca	Πηνειάδα (Ν. Τρικάλων)

Πίνακας 2: Οι τεκκέδες στα Αφιερωτήρια Έγγραφα των Turahan (1446-1531)

Turahan 1446	Ömer I π. 1474	Ömer II 1484	Hasan 1531
ΛΑΡΙΣΑ	ΛΑΡΙΣΑ	ΛΑΡΙΣΑ	ΛΑΡΙΣΑ
ΤΡΙΚΑΛΑ	ΤΡΙΚΑΛΑ, ΤΣΙΛΕ ΧΑΝΕ	ΤΡΙΚΑΛΑ, ΤΣΙΛΕ ΧΑΝΕ	
ΤΡΙΚΑΛΑ	ΤΡΙΚΑΛΑ, ΤΑΜΠΑΚΙΚΑ (ΧΑΪΔΑΡ ΧΑΝΕ)	ΤΡΙΚΑΛΑ, ΧΑΪΔΑΡ ΧΑΝΕ	
	ΣΟΥΤΖΙΟΥΚ ΜΠΟΥΝΑΡ	ΣΟΥΤΖΙΟΥΚ ΜΠΟΥΝΑΡ	
	ΠΛΑΤΑΜΩΝΑΣ	ΠΛΑΤΑΜΩΝΑΣ	
	ΠΛΑΤΑΜΩΝΑΣ, ΠΑΛΗΟΡΕΥΜΑ		
		ΦΑΡΣΑΛΑ, ΒΡΥΣΗ	

Πίνακας 3: Τεκκέδες στο Θεσσαλικό χώρο⁴⁶

Θέση	Όνομασία	Τάγμα
Çatalca (Φάρσαλα)	Bey-Zâde Zâviyesi	
TIRHALA (Τρίκαλα)	Ahî Baba Zâviyesi	
	Ali Çavuş Tekkesi	
	Cafer Efendi Zâviyesi	
	Hacı Ali Zâviyesi	
	Hacı Mustafa Zâviyesi	
	Halil Efendi Zâviyesi	
	Paropar (;)-Pâre Pâre (;) Zâviyesi	
	Sinan Dede Zâviyesi	
	Siyah Mermer Zâviyesi	
	Şeyh Aziz Mehmed Zâviyesi	
YENİŞEHİR (Λάρισα)	Emir Şah Kadı Zâviyesi	
	Hacı Mustafa Efendi Zâviyesi	
	Rukiye Hâtun Zâviyesi	
	Şeyh Ramazan Efendi Tekkesi	
	Şeyh Sinan Efendi Zâviyesi	
	Şeyh Galib Dergâhı	
	Şeyh Nazif Mevlevîhânesi	Μεβλεβήδες
	Tekye (;)	Μεβλεβήδες
	Turahan Bey Oğlu Ömer Bey Zâviyesi	
Yahya Efendi Zâviyesi		
YENİŞEHİR, Eski Tekyeli Mahallesi	Sadiye Tekkesi	
Bey Tatarı Köyü (Φαλάτση)	Mustafa Paşa Zâviyesi	
Çayırılı Köyü (Βρυότοπος Τυρνάβου)	Çayırılı Baba Tekkesi - Çayırılı Baba Türbesi	Μπεκτασήδες
Kardıçe Nahiyesi (Καρδίτσα)	Tekke	
Kuşlu Köyü	Abdullah Dede Zâviyesi	Μπεκτασήδες
Osman Pınarı Köyü (Δασοχώρι Φαλάτσης;)	<i>Ekmekci Ahmed Paşa Zâviyesi</i>	
Tempre Köyü (Τέμπη)	<i>Hasan Baba Zâviyesi</i>	Μπεκτασήδες
Yeni Hâtuncuk Kariyesi	<i>Karabaş Hasan Efendi Zâviyesi</i>	
Yeni Hâtuncuk Köyü	Şeyh Mûsâ Zâviyesi	
İren (Ασπρόγεια Φαρσάλων)	Durbalı Baba Sultân Türbesi & Bektaşî Tekkesi	Μπεκτασήδες

⁴⁶ Σύμφωνα με Ayverdi 1982 και Lowry 2008: 95-106.

Πίνακας 4: Δερβίσηδες εγκατεστημένοι στις πόλεις Tırhala και Yenişehir το 1454/5 (MM 10)

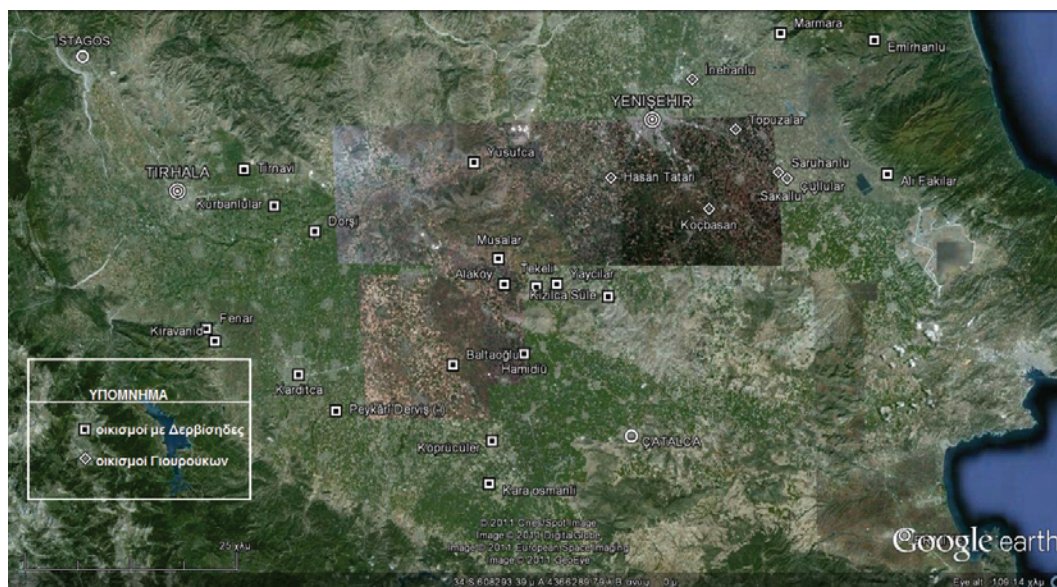
	TIRHALA	YENİŞEHİR
	<i>mahalle</i>	<i>mahalle</i>
ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ	*Tabbâgân	Tabbâgân
	*Bolayır	Yegân Oğlu
	Kassâb Ahmed	veled Reis
	*Kazzâz Mustafa Ahmed	Hacı İbrahim
	Helvâyî Ali	*Kirişçi Hacı
	Birgi	Beddredin Hoca
	Yazıcı Hızır	*Satı
	*Camiî	*Camiî
		Hatib Hoca
		Demürcü
		*Tekeli İmamı
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ	<i>Mihal Marti</i>	<i>Gebran</i>
	<i>Sâniye</i>	
	<i>Sâlise</i>	
	<i>Râbi</i>	
	<i>Hâmise</i>	
	<i>Arnavudân</i>	
Σημείωση: Οι συνοικίες όπου αναφέρονται Δερβίσηδες επισημαίνονται με αστερίσκο *		

Πίνακας 5: Τα ιμαρέτ στο θεσσαλικό χώρο

	Ιδρυτής	Έτος
TIRHALA (Τρίκαλα)	Turahan Bey Câmii – İmâreti	1456
	Osman Şâh Câmii – İmâreti	1566/1567
	Hacı Mustafa Bey İmâreti	;
YENİŞEHİR (Λάρισσα)	Turahan Bey Câmii – İmâreti	1456
	Burak Bey Câmii - İmâreti [Evrenosoğlu]	ca. 1460/1470
Bey Tatarı Köyü (Φαλάννη)	Gâzî Burak Bey Câmii - İmâreti [Evrenosoğlu]	ca. 1460/1470
ALASONYA (Ελασσόνα)	Çarşı - İmâret Câmii	;
	İbrâhim Bey İmâreti	;

Πίνακας 6: Τεκκέδες σύμφωνα με τον Ε. Çelebi (1688)

Τοποθεσία	Όνομασία
ALASONYA (Ελασσόνα)	τζαμί του Τεκκέ
CUMA (Παζαράκι, ν. Καρδίτσας)	3 τεκκέδες/ hankâh
ERMİYE (Αλμυρός)	Τεκκέδες
FENAR (Φανάρι)	τεκκές έξω από το κάστρο Hüsam Efendi Evliya Ağa
KARDIÇE (Καρδίτσα)	Τεκκές
TIRHALA (Τρίκαλα)	Ali Çavuş Tekkesi Cafer Efendi Zâviyesi Sinan Dede Zâviyesi Şeyh Ramazan Efendi Tekkesi Şeyh Sinan Efendi Zâviyesi Şeyh Aziz Efendi Turgut Baba Kınalı Efendi
YENİŞEHİR (Λάρισα)	Şeyh Aziz Mehmed Zâviyesi Hacı Mustafa Efendi Zâviyesi Şeyh Nazif Mevlevihânesi προσκύνημα Kapudan Hasan Yahya Efendi Zâviyesi

Χάρτης 1: Οικισμοί στους οποίους αναφέρονται εγκατεστημένοι Δερβίσηδες το 1454/5